

913(477.63)(082)

Г 35

ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИВБАСУ

Фізична географія, економічна і соціальна географія,
геоекологія, історична географія, інформаційна географія,
туризм, викладання географії

Випуск 5

Матеріали кафедральних
науково-дослідних тем

Кривий Ріг
«Видавничий дім»
2010

ЗМІСТ

I. ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Казаков В.Л. Ювенільний гірничопромисловий ландшафт як наслідок провалу на шахті ім. Орджонікідзе	7
Ярков С.В. «Вільні поля» гірничопромислових ландшафтів Криворіжжя	17
Оєриза Т.В., Шипунова В.О. Оцінка естетики ландшафтів природоохоронних територій м. Кривий Ріг	20
Савосько В.Н., Булахова Ю.В., Невядомский М.А. Регенераціонное почвообразование в техногенных ландшафтах Криворожского железорудного региона	23
Килимчук А.Ю. До питання про місце антропокомпоненту в функціонуванні ландшафтних систем	29
Євтушенко Е.О., Кучма Г.М. Екологічні особливості літофільних угруповань кристалічних відслонень р. Кам'янка	35
Поздній Є.В. Особливості природно-техногенних водойм Криворіжжя	39
Лукашук М.В. Нерудные карьеры Криворожья	43
Килимчук А.Ю. Зміст та завдання комплексних фізико-географічних Досліджень на сучасному етапі	46

II. ГЕОЕКОЛОГІЯ

Останчук І.О. Оценка гидрогеологических рисков территории Криворожского природно-хозяйственного района	50
Сметана О.М., Сметана С.М. Географічні аспекти екологічного потенціалу техногенних геосистем Кривбасу	53
Шипунова В.О. Екологічні проблеми Каховського водосховища	60
Задорожня Г.М. Геолого-геоморфологічні похідні процеси та явища гірничопромислових ландшафтів Кривбасу	63
Калініченко О.О., Золотарьова Л. Й., Гончар В.Т. Умови формування підтоплення станції швидкісного трамваю «Електрозаводська»	71
Останчук І.О. Риск-анализ территории Криворожского природно-хозяйственного района	74

III. ЕКОНОМІКО- І СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Казаков В.Л. Відкриття Криворізького архітектурного стилю	81
Гунченко О.О. Етапи формування закладів охорони здоров'я на Криворіжжі	89
Варфоломєєва І.М. Територіальні особливості діяльності підприємства «Чисте місто» у складі соціальної інфраструктури міста Кривий Ріг	93
Харченко О.М. Географічний аналіз діяльності туристичних фірм та агентств міста Кривого Рогу	100

<i>Ганчук О. В., Кобильник Я.Г.</i> Розвиток готельного господарства Кривого Рогу до Євро – 2012	103
<i>Бугайова А.С.</i> Формування образу старо-промислового району (на прикладі міста Кривого Рогу)	106
<i>Чебаненко О.М., Гунченко О.О.</i> Громада Римсько-католицької церкви в Кривому Розі	110
<i>Шевченко Л.В.</i> Ярмаркова діяльність на Криворіжжі: історія та сучасність	112
<i>Здон О.О., Гунченко О.О.</i> Сучасна медико-географічна ситуація в Кривому Розі	117
<i>Бутенко В.Ю., Гунченко О.О.</i> Структура смертності дорослого населення мікрорайонів Соячниний, Східний – 1, 2, 3	121
<i>Венська Ю.С.</i> Географія театрів Кривого Рогу	124
<i>Лісничка Л.А., Варфоломєєва І.М.</i> Кривий Ріг як друге місто в Дніпропетровській області	129
<i>Савчук М.І.</i> Динаміка безробіття в Кривому Розі за умов фінансово-економічної кризи	130
<i>Лакомова Е.И.</i> Криміногенний аналіз Днепропетровской області и Криворожья	134

IV. ТУРИЗМ

<i>Казакова Т.А.</i> Об'єкти туризму Саксаганського району міста Кривого Рогу	139
<i>Пацюк В.С.</i> Гірничопромислові ландшафти як передумова розвитку індустріального туризму на Криворіжжі	149
<i>Іванченко Я.І.</i> Концепція розвитку велосипедного туризму в м. Кривому Розі	153
<i>Матищук О.А.</i> Оцінка забезпеченості території Кривбасу ресурсами для потреб пішохідного туризму	158
<i>Ганчук О.В., Міщенко К.С.</i> До питання розвитку ділового туризму в Кривому Розі	162
<i>Казакова Т.А.</i> Екологічний туризм в промислових регіонах (на прикладі Кривбасу)	165
<i>Пацюк В.С.</i> Аналіз ставлення мешканців Криворіжжя до туризму	169
<i>Іванченко Я.І.</i> Історія розвитку та динаміка велосипедного туризму туристичного клубу «Сталкер» КДПУ	174
<i>Комарова І.О., Пацюк В.С.</i> Туристичний потенціал Широківщини	176
<i>Савчук А.В.</i> Рекреаційно-туристичні ресурси типу «Координати» та їх визначення на території міста Кривий Ріг	179

V. ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ, ТОПОНІМІКА

✓ <i>Казаков В.Л.</i> Нова гіпотеза походження топоніма <i>Кривий Ріг</i>	182
✓ <i>Дворчук Е.В.</i> Об'єкти індустріальної спадщини Широківської вітки Другої Катерининської залізниці	190
✓ <i>Казаков В.Л.</i> Індустріальна спадщина старих рудників району Осичків	193
<i>Іванченко Я.І., Завальнюк О.С.</i> Видатні особистості велосипедного туризму Кривого Рогу (Бурак Володимир Іванович)	205

VI. ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ

<i>Паранько І.С.</i> До питання про зміст і структуру дисципліни «Історична географія»	210
<i>Давидчук А.Ю., Варфоломєєва І.М.</i> Можливість використання герба міста Кривого Рогу – як засобу навчання у курсі «Економічна і соціальна географія України»	215
<i>Яцишина Н.В., Варфоломєєва І.М.</i> Використання краєзнавчого матеріалу на уроках «Економічної та соціальної географії України» в 9 класі (на прикладі Кривого Рогу)	217

VII. ІНФОРМАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ

<i>Холошин І.В.</i> Принципи створення інформаційних баз даних в науках про Землю (на прикладі «Геолого-мінералогічної бази даних Криворізького басейну»)	220
---	-----

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	227
-------------------------------------	-----

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ У ЗБІРНИКУ «ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИВБАСУ». ВИПУСК №6 (2011 РІК)	230
---	-----

VI. ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ

Паранько І.С.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТ І СТРУКТУРУ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ»

Нормативною частиною навчальних планів підготовки фахівців спеціальності «Географія» передбачена дисципліна «Історична географія», проте відсутність її типової програми, а також неоднозначність у визначенні об'єкту та предмету досліджень такого наукового напрямку, створюють певні труднощі при розробці курсу лекцій і практичних занять для студентів географічних спеціальностей і особливо педагогічного спрямування.

Проблема місця історичної географії в системі географічних наук, її мети та завдань є предметом тривалих дискусій, які беруть свій початок ще з середини XIX століття і пов'язані з іменами таких відомих учених в області географії як Л. Воропай, Г. Денисик, Ю. Глушенко, В. Жекуліна, Я. Жупанський, І. Ковальчук, В. Коржик, В. Круль, С. Романчук, В. Рудницький О. Шаблій, П. Шищенко, П. Штойко та інших. На користь підтвердження актуальності цієї проблеми свідчить і проведена у 2007 році у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського конференція «Історична географія: початок XXI століття» [1]. Аналіз матеріалів цієї конференції показав відсутність однозначності серед вчених-географів в розумінні об'єкту, предмету, мети і завдань історичної географії як самостійної науки.

Одні дослідники намагаються трактувати історичну географію через поєднання географії, як науки, що вивчає простір, та історії, стержнем дослідження якої є час [4]. Проте, як справедливо зазначає Г. Денисик [3], поєднання цих двох різних за об'єктом, предметом, метою і методами вивчення наук в одну приречене на невдачу. Можна погодитись з його думкою про те, що історична географія різнобічна і її напрацювання можна використовувати в філософії, економіці, екології та інших науках природничого циклу, але заперечення викликає віднесення цим дослідником історичної географії до перехідної ланки між фізичною та антропогенною географією.

З антропогенним часом пов'язує історичну географію і Л. Воропай, зазначаючи, що об'єктом дослідження цього наукового напрямку повинні бути історико-географічні системи, які сформувались впродовж плейстоцену, голоцену і сучасного періоду [2]. Разом з тим, він відводить історичній географії роль інструмента вивчення минулого для пізнання сучасного і прогнозування майбутнього, але згадаймо один з основних принципів, які лежать в сонові геології, біології і класичної географії – принцип актуалізму, згідно з яким у минулому природні процеси та явища відбувались так само, як сьогодні, і пізнання минулого можливе тільки через вивчення сучасного. Саме такий підхід дозволяє встановлювати певні закони і закономірності перебігу природних геодинамічних процесів, які є, були і будуть основою діалектичного

розвитку Землі і знання яких дозволяє робити науково обґрунтовані прогнози щодо майбутнього. У зв'язку з цим зазначене не дозволяє обмежувати об'єкт вивчення історичної географії тільки історико-географічними системами, сформованими протягом четвертинного періоду розвитку нашої планети.

Враховуючи понятійно-термінологічні аспекти, деякі дослідники ототожнюють історичну географію та історію географії. На помилковість такої паралелізації справедливо вказують П. Шищенко і Н. Муніч, опираючись на праці В. Богучарова, Л. Воропая, А. Геттнера, Я. Жупанського, В. Максимовського, В. Преображенського та інших. Разом з тим, вони за змістом розглядають історичну географію як поліфонічну науку, яка об'єднує деякі аспекти класичної географії, палеогеографії і ландшафтознавства, а історія географії, на думку цих учених, аналізує виникнення сучасної картини світу [7].

На багатовекторність історичної географії вказує і І. Ковальчук, визначаючи її як антропоцентричний напрямок географічної науки, який вивчає історію формування, розвитку і трансформації системи «природа – людина – суспільство», при цьому зазначаючи, що об'єктом дослідження історичної географії є чинники, які впливають на розвиток вказаної системи, а також господарські, демографічні, соціальні, екологічні явища і процеси в історичному їх розвитку [5]. Близької думки дотримується і В. Круль, який вважає історичну географію складовою ретроспективної географії, що досліджує природно-історично-суспільно-територіальні комплекси [6].

Навіть з такого короткого аналізу розуміння історичної географії як наукового напряму зрозуміло, що на сьогодні відсутні чіткі критерії його виділення. Одні дослідники в основу кладуть такі понятійно-термінологічні аспекти як географія (простір) і історія (час), інші – розвиток та становлення історико-географічних систем, треті – взаємозв'язок людини і природи. Безумовно, що кожен з цих підходів містить раціональне зерно і в деяких аспектах правильні, проте виникає питання – а чому при визначенні об'єкту, предмету, мети і задачі історичної географії не відштовхуватись від загального, первинного – *географії*, як науки загалом, не поділяючи її на фізичну, соціальну, економічну тощо.

Узагальнюючи всі викладені в численних словниках, підручниках і монографіях тлумачення географії як науки, приходимо до висновку, що географія – це наука про склад, будову та історію становлення географічної оболонки. Тобто, об'єктом вивчення географії є географічна оболонка, а однією з основних її задач – пізнання законів розвитку географічної оболонки в просторі та часі. Через пізнання фундаментальних законів і закономірностей перебігу природних процесів і явищ, які лежать в основі діалектичного розвитку Землі загалом і географічної оболонки зокрема, ми можемо моделювати її подальші зміни, що має велике значення не тільки для прогнозування розвитку суспільства, але й для вирішення цілої низки екологічних проблем, пов'язаних зі зміною властивостей складових географічної оболонки під впливом діяльності людини. Не знаючи фундаментальних закономірностей еволюції природних процесів та явищ формування географічної оболонки, різноманітних екосистем і природно-

територіальних комплексів, не можна ефективно здійснювати перспективне планування раціонального та оцадливого використання природних ресурсів, які не підлягають відновленню, прогнозувати появу нових організаційно-структурних зв'язків у геологічній оболонці, а також вирішувати екологічні проблеми на локальному, регіональному і планетарному рівнях.

Дати відповідь на питання - коли, як, під впливом яких природних процесів та явищ відбувалося становлення сьогодишнього вигляду нашої планети і що може очікувати людство в майбутньому, можна тільки через всебічний хронологічний аналіз еволюційного розвитку географічної оболонки, що повинно бути предметом вивчення *історичної географії*, як науки про історію розвитку географічної оболонки загалом і її компонентів зокрема.

Об'єктом вивчення історичної географії є *географічна оболонка*, як природно-історична система планети, яка автономно розвивається, програмується і регулюється в просторі та часі, закономірно вписуючись у сферично-симетричну структуру Землі. Для неї характерними є постійно діючі взаємопов'язані процеси, які забезпечують діалектичний розвиток її складових і кругообіг природної речовини, вона акумулює і трансформує величезні ресурси енергії, речовини та інформації, зумовлюючи специфіку й закономірності розвитку природних умов кожного конкретного історико-геологічного етапу еволюції нашої планети.

Основними складовими географічної оболонки є літосфера, гідросфера, атмосфера і біосфера, які з одного боку виступають як самостійні геосфери Землі, а з другого, через взаємопроникнення одна в одну і спільність природних процесів та джерел енергії, які забезпечують їх розвиток, - утворюють єдине тіло планетарного рівня організації речовини.

Приналежність до географічної оболонки чотирьох, різних за структурно-речовинними особливостями геосфер (літосфери, гідросфери, атмосфери і біосфери), визначає її основні властивості, які полягають у наступному:

- неоднорідність оболонки загалом і її складових за структурно-речовинними особливостями, що виражено через існування речовини у твердому, рідкому і газоподібному агрегатних станах з широким діапазоном фізичних характеристик (щільність, густина, теплопровідність, тощо);
- речовинні утворення географічної оболонки неоднорідні за структурою, вираженням чого є існування значного різноманіття хімічних елементів і сполук, а також органічних та неорганічних речовин;
- наявність двох джерел енергії - сонячної і внутрішньої енергії Землі, а також наявність органічної речовини, як акумулятора і трансформатора енергії;
- проникність літосфери, гідросфери, атмосфери і біосфери одна в одну;
- організованість як на рівні окремих компонентів, так і оболонки загалом;
- взаємообумовленість розвитку літосфери, гідросфери, атмосфери і біосфери.
- здатність до диференціації та інтеграції, результатом чого є природні територіальні і шквальні комплекси.

Слід зазначити, що це далеко не повний перелік властивостей географічної оболонки, але, саме зазначені, забезпечують існування її як єдиної

цілісної системи, здатної до саморегулювання, програмування і розвитку. Зміна якісних або кількісних параметрів будь якого одного компонента цієї системи неодмінно призведе до зміни властивостей інших, що є запорукою діалектичного розвитку географічної оболонки. В основі цих змін, а, відповідно, і еволюції оболонки, лежить обмін речовин і енергії між літо-, гідро-, атмо- та біосферами, який проявляється в наступних формах:

- всі товщі осадових гірських порід земної кори утворились внаслідок руйнування первинних і більш пізніх магматичних та метаморфічних утворень і накопичення теригенного матеріалу на суходолі та у водних басейнах, осадження речовини з океанічних, морських, озерних і річкових вод, випадання її з атмосфери (космічний пил, еолові процеси), а також як результат життєдіяльності організмів (біогенні породи);
- джерелом різноманітних солей та хімічних елементів, які знаходяться у водах гідросфери, є літосфера і, частково, атмосфера та біосфера;
- первинний склад атмосфери був зумовлений дегазацією магми на ранніх стадіях становлення літосфери, а сьогоdnішній обумовлений життєдіяльністю рослин, випаровуванням води з гідросфери і надходженням газів та пилу з літосфери при виверженні вулканів і активній діяльності солових процесів;
- органічний світ біосфери і його еволюція нерозривно пов'язані з розвитком літо-, гідро- і атмосфери.

Зазначене наглядно ілюструє взаємозв'язок усіх складових компонентів географічної оболонки, що забезпечується, в першу чергу, кругообігом речовини. В географічну оболонку речовина поступає з надр Землі через проявлення магматичних процесів у вигляді твердої фази (мінерали, гірські породи), газів і парів води та гідротерм. Перші є основним матеріалом для формування земної кори і її рельєфу, другі - беруть участь у становленні атмосфери, треті - є джерелом води гідросфери. В атмосфері частина парів води і газів конденсується і повертається в гідросферу, а води гідросфери випаровуючись поповнюють атмосферу. Складні біохімічні процеси в гідросфері і атмосфері забезпечують формування органічної речовини, яка є джерелом формування біосфери. Розвиток біомаси, в свою чергу, впливає на зміну властивостей гідро- і атмосфери, а також причетний до формування групи органогенних гірських порід, тобто бере участь в створенні окремих складових літосфери. Органогенні породи, до яких зазвичай належать карбонатні утворення, легко підлягають розчиненню, що, в свою чергу, впливає на хімічний склад, фізичні властивості гідросфери і т.д. Тобто, кругообіг речовини забезпечує цілісність географічної оболонки як єдиної системи, до складу якої входять різні за будовою, структурно-речовинними особливостями геосфери Землі, і тільки вивчення історії становлення кожного з її складових компонентів може скласти уявлення про історію розвитку самої оболонки. З останнього випливає, що історична географія - це комплексна наука, яка включає елементи історичної геології, палеогеографії, палеокліматології та історії біосфери Землі, і її арсенал методів досліджень повинен включати геологічні, палеонтологічні, палеокліматичні, біологічні методи вивчення природних об'єктів і динаміки їх формування. В основі методів історичної

географії повинні лежати *принцип діалектичного матеріалізму* і *принцип актуалізму*, які допомагають правильно зрозуміти сьогоденні природні процеси та явища в межах географічної оболонки, трансформувати їх щодо геологічного минулого, робити певні висновки та узагальнення. Суть цих принципів полягає в безперервному діалектичному розвитку Землі загалом та географічної оболонки зокрема, включаючи формування літосфери, гидросфери, атмосфери, біосфери, а також рельєфу і клімату.

Мета «Історичної географії», як самостійної навчальної дисципліни, полягає у формуванні студентами знань про закони діалектичного розвитку складових географічної оболонки від початку утворення Землі до наших днів через вивчення загальних особливостей історико-геологічних, історико-тектонічних, палеогеографічних, палеокліматичних трендів впродовж усіх геологічних періодів розвитку нашої планети.

Задачі курсу передбачають:

- вивчення методів історичної географії;
- знайомство з сучасними уявленнями про будову і властивості географічної оболонки;
- вивчення загальних особливостей становлення літосфери, гидросфери, атмосфери, біосфери на кожному етапі розвитку Землі;
- знайомство з історико-географічними подіями, які відбувалися на території України впродовж геолого-географічної історії Землі;
- оволодіння методами історико-географічних досліджень;
- знайомство з методами застосування результатів історико-геолографічних досліджень при прогнозуванні розвитку географічної оболонки загалом і її складових зокрема в майбутньому;
- вміння застосовувати знання з курсу при вирішенні сьогоденних проблем географії та екології.

Підводячи підсумок під викладеним вище баченням змісту, структури і основних задач історичної географії, як самостійного наукового напрямку і як навчальної дисципліни, слід зазначити, що вони, в певній мірі, носять дискусійний характер, але це пояснюється відсутністю на сьогоденний час чітких концептуальних основ розвитку історичної географії як науки. Проте, враховуючи сьогоденний інтенсивний, багатовекторний розвиток суспільства, суттєвий вплив на природні процеси на явища антропогенних і техногенних чинників, розвиток природно-антропогенних і техногенних систем, знання законів і закономірностей еволюції географічної оболонки, як основної природної системи існування людини, історико-географічним дослідженням відводиться особлива роль у прогнозуванні керованого подальшого розвитку цієї системи, а це підвищує ступінь актуальності історичної географії і як науки, і як навчальної дисципліни.

Список використаних джерел:

1. Історична географія: початок ХХІ сторіччя. / Зб. наук. праць. – Вінниця, ПП «Видавництво «Теза», 2007. – 292 с.
2. Воронай Л. И. Историческая география: методологические основы и проблемы // Исторична

географія: початок XXI сторіччя. / 36. наук. праць. – Вінниця, ПП «Видавництво «Теза», 2007. – с. 7-13. 3. Денисенко Г. І. Роздуми на захист історичної географії // Історична географія: початок XXI сторіччя. / 36. наук. праць. – Вінниця, ПП «Видавництво «Теза», 2007. – с. 3-7. 4. Жекулін В. С. Историческая география: предмет и методы – Л.: Наука, 1982. – 224 с. 5. Ковальчук І. П. Сучасна українська історична географія: структура, методи досліджень, перспективні напрями // Історична географія: початок XXI сторіччя. / 36. наук. праць. – Вінниця, ПП «Видавництво «Теза», 2007. – с. 19-28. 6. Круль В. П. Ретроспективна географія: структура, завдання та особливості // Історична географія: початок XXI сторіччя. / 36. наук. праць. – Вінниця, ПП «Видавництво «Теза», 2007. – с. 28-40. 7. Шищенко П. Г., Мунія Н. В. Історія географії та історична географія: галузі науки і навчальні дисципліни // Історична географія: початок XXI сторіччя. / 36. наук. праць. – Вінниця, ПП «Видавництво «Теза», 2007. – с. 14-18.

УДК 91(477)(07)

Давидчук А.Ю., Варфоломєєва І.М.

МОЖЛИВІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ГЕРБА МІСТА КРИВОГО РОГУ – ЯК ЗАСОБУ НАВЧАННЯ У КУРСІ «ЕКОНОМІЧНА І СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ»

Герб є головним символом того чи іншого міста, на якому зображені елементи, що характеризують, висвітлюють різні сторони даного міста. Тому метою нашого дослідження є можливість використання герба нашого населеного пункту – як засобу навчання у курсі «Економічна і соціальна географія України». На нашу думку, при вивченні теми «Найбільші міста», у розділі V «Географія своєї області» доцільним буде використовувати герб міста Кривого Рогу.

Герб (пол. herb від нім. Erbe) означає – спадщина. Геральдика поняття «герб» визначає як певний вид емблеми, який характеризується тим, що його будова, вживання, правовий статус відповідають особливим, історично встановленим правилам. Герб – це усталене відповідно до законів геральдики зображення, символічний знак, що належить державі, населеному пункту, роду або окремій особі. Герби зазвичай складаються з наступних елементів: щит, шолом, намет, корона, нашоломник, щитотримачі (зображення людей, алегоричних фігур або «геральдичних звірів», що стоять на задніх лапах), мантия і девіз [3].

Радянський герб міста Кривого Рогу був затверджений у 1972 р. у вигляді щита, який поділений скошеною лінією на дві частини. У правій частині відображений срібний хімічний комбінат на лазуровому фоні, у лівій – срібна